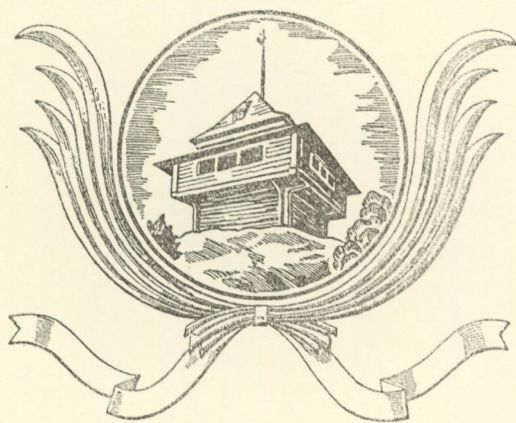

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1935**

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
ÅRSBOK
FATABUREN

1 9 3 5

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag med motiv från stadskvarteret på Skansen är
utfört efter fotografi av fru M. Claréus.

Tryckt hos
Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1935

STICKADE TRÖJOR FRÅN 1600- OCH 1700-TALEN

av Gunnel Hazelius-Berg

Endast ett litet fåtal stickade tröjor finnas bevarade från äldre tid och lika sparsamma äro de litterära uppgifterna till dräktdetaljens historia. De kronologiska hållpunkterna för dräktplaggens utveckling brukar man i allmänhet kunna erhålla från det ståndsmässiga modets egen historia. Men understundom måste man tillgripa också andra källor. Det kan rent av hända att man måste gå ända till de breda lagrens dräktskick för att där söka kunskap om äldre och nu försvunna skeden i de högre ståndens kostymhistoria. Så är nu fallet med den stickade tröjans historia i vårt land, till vilken här några bidrag skola framläggas.

I Nordiska museet finnes sedan länge företrädd en liten grupp kvinnotröjor från Halland, helt särpräglade och med alldeles tydliga ålderdomliga drag. Dessa tröjor äro mycket skickligt utförda och lämna otvetydiga bevis på en långt driven färdighet. Av tröjorna uppgivas fem stycken härstamma från Årstads härad och en från Halmstads. Fyra äro stickade i ylle och två av lingarn, men samtliga äro på ett undantag när enfärgade.

Det rikaste mönstret återfinnes på en tröja av rött ullgarn, bild 1. Den är hårt stickad av högertvinnat tvåtrådigt garn och har mönstret utfört med aviga maskor mot en botten av räta maskor. Stickningen har börjat nedifrån och man har först stickat bak- och framstycke var för sig men efter c:a 6 centimeter sammanfört de båda delarna och fortsatt med rundstickning. Sådana små sidosprund återfinnas för övrigt på alla de nu behandlade tröjorna, men de äro stundom ännu mindre

än i detta fall. Hela tröjans vidd är nedtill cirka 115 centimeter men i midjan endast 75 centimeter. Från midjan till ärmhålet är tröjan rak och vid ärmhålet har fram- och bakstycke åter skilts och stickats var för sig upp till axelsömmen. Med stor teknisk kunnighet har denna »axelsöm» åstadkommits på så vis att man har virkat ihop en maska från fram- och en från bakstycket, varvid en kedjerand bildats mot framstycket. Också denna metod har i olika variationer använts på de andra tröjorna. På en av de vita tröjorna har man emellertid inte använt någon extra tråd för hopvirkningen utan själva maskorna ha utgjort materialet. En maska från bakstycket har härvid dragits över en maska från framstycket, denna över nästa maska från bakstycket etc., varigenom en kedja bildats, i vilken varje länk binder den föregående.

På den nämnda röda tröjan, bild 1, har halsringningen ursprungligen varit fyrsidig med ett sprund mitt fram. I kanterna ha löpt smala bårder. I senare tid har tröjan klippts upp ända från halssprundet till nederkanten, varvid man skott den kraftiga invikningen liksom även halsringningen med vitt linne. Den ursprungliga formen låter sig emellertid vid närmare undersökning utan svårighet konstateras. — Tröjans ärmar äro helt rundstickade med början vid handleden och ha sytts fast vid själva tröjan. Om stickningens mönster ger bild 2 en föreställning; de åttauddiga stjärnorna skiljas åt av ett fint rutsystem. Samma stjärnor återfinnas på de flesta av tröjorna, men ofta i förgrovade och förenklade former. Ibland har rutsystemet bortfallit, men stjärnorna äro ändå strödda över botten som om gränslinjerna funnes kvar.

En av de sex tröjorna måste här med några ord särskilt omnämnas, då den i fråga om stickningens mönster markant skiljer sig från de övriga, bild 3. Den är stickad med rött och grönt högertvinnat tvåtrådigt ullgarn. Endast rät stickning har kommit till användning. Mot den gröna botten framträder mönstret i rött med lysande små blomkvistar i täta rader. Det är 1600-talets en smula stela nejlika som har strötts ut över hela klädesplagget. I bården vid nederkanten finnas några fristående mönster-

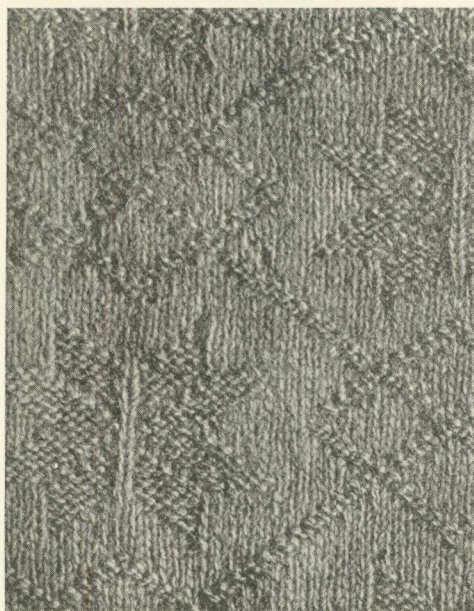

Bild 1—2. Kvinnotröja
från Årstads härad, Hal-
land. Nordiska museet
134,914.

motiv och vid axlarna har man använt en kraftigt tandad röd bård som skarpt markerat axellinjen. Tyvärr befinner sig plagget i ett så dåligt skick att man ej kan sluta sig till ärmarnas avslutning vid handleden. Den groft gjorda skoningen av vitt linne kring halsen har dolt urringningens form, som varit fyrsidig som på de andra tröjorna; avslutningen framtill är nu omöjlig att fastställa.

Tre av de nu omnämnda tröjorna ha kommit i museets ägo som gåva av herr Knut Nilsson; med all säkerhet härstamma de från givarens faders, den bekante halländske folklivsmålaren Severin Nilssons samlingar. Dessa tröjor sakna alla säkra härkomstuppegifter. Två av de andra tröjorna äro förvärfvade redan i mars 1873 genom Artur Hazelius nitiska ombud fru Emelie Grundberg i Abild. Den ena av dessa är inköpt i Skrea socken, om den andra, som härstammar från Abild, finnes den värdefulla uppgiften att den omkring år 1754 stickats av en Pernilla Christiansdotter, en notis, vars riktighet man icke har någon anledning att betvivla. Den sjätte tröjan slutligen härstammar från Harplinge socken.

Man kan göra den iakttagelsen att de vita tröjorna, vilka av mönstret att döma äro yngre än de andra, förete vissa särdrag. Så äro de längre i midjan, d. v. s. mera koftliknande. Samtidigt ha ärmarna vidgats upptill, helt säkert för att göra plagget mera bekvämt för bäraren. Det är då av intresse att konstatera att den daterade tröjan från 1754 just tillhör denna grupp.

Om dessa tröjors användning bland bönderna i senare tid meddelar fru Grundberg, att den kvinnliga högtidsdräkten bestod av särk, livstykke, grönblommig satinskjol, vit bomullströja, gul silkesduk att ha ovanpå livstykke eller tröja, sitsförkläde, begåvningshandskar, vit silkeshätta och mösslin. Enligt samma meddelare ingick i annandagsdräkten blåblommig satinskjol, randigt livstykke, stickad ylletröja, bomullsförkläde, hätta med nackros, mösslin och vantar med röda stygn. Från en något äldre tid talar Pehr Osbeck från Hasslövs socken om, hurusom »röda kjortlar och blå tröjor är Högtidsdräkt» och röda bindtröjor och svarta vadmalströjor kyrkkläder (Utkast til

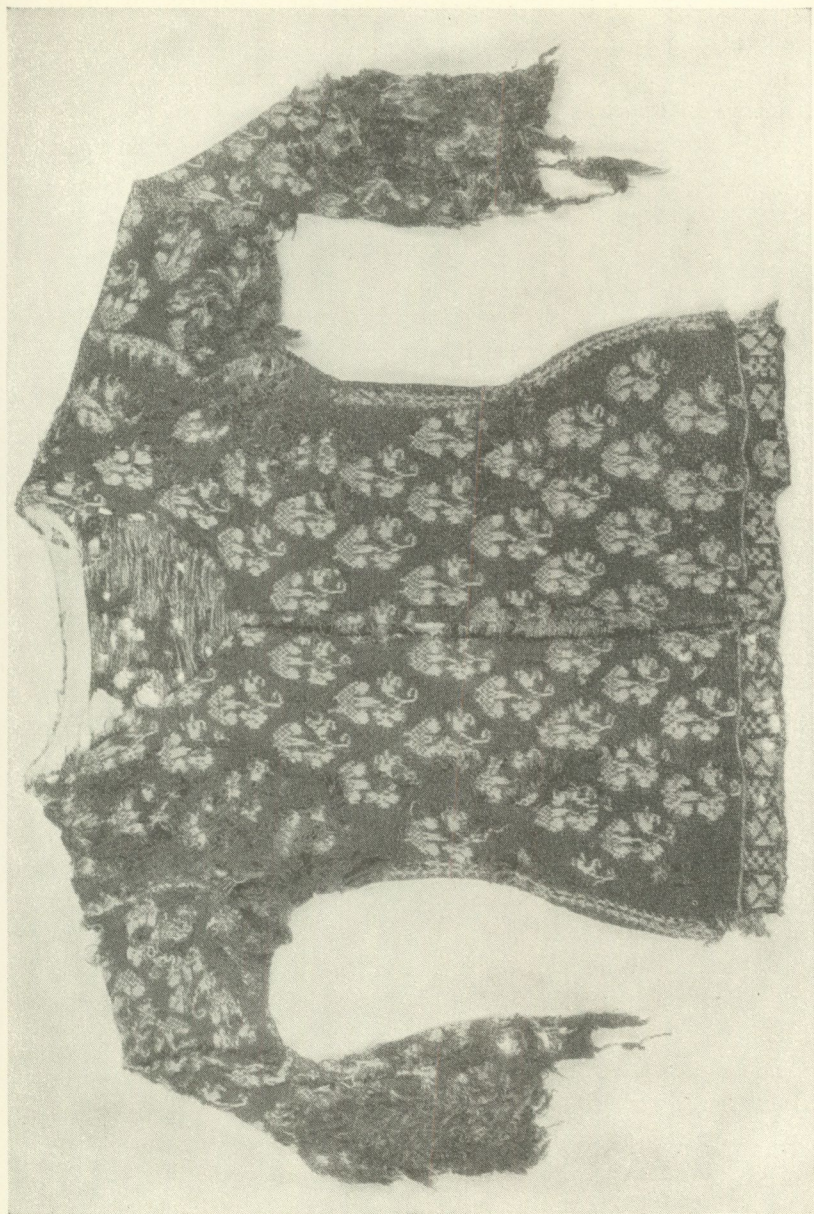

Bild 3. Kvinnotröja, stickad av rött och grönt ylle. Årstads härad, Halland. Nordiska museet 134.916.

beskrifning öfver Laholms prosteri, sid. 76 och följ.). Av halländska bouppteckningar från 1700-talets förra hälft och framåt i tiden framgår, att stickade tröjor av rött, blått och grönt ylle funnits i kvinnodräkten.

Åtskilligt tyder på att stickningen i Halland har gamla anor. De litterära uppgifter vi ha tillgång till beröra likväl huvudsakligen strumpstickningen. Då akademiadjunkten Anders Gustaf Barchaeus år 1773 företog sin givande forskningsresa genom Halland, skildrar han också vid ett tillfälle »den högt drefna strumpe-bindningen», om vars uppkomst han konsulterat Pehr Osbeck: »På Wallens Säteri i Woxtorps Sökn, som är annex till Hasslöf; nu tillhörigt H. H. Burenschöldar; gifves årl. ut ull till bönderna under Gården, att däraf binda strumpor, hvilket i långlig tid så varit brukt på den gården, då vid andra herregårdar lin och blån till spinnande utgifves. Under danska Regeringen och i drottning Christinas tid vid pass, var Landshöfdingen i Christianstad, Durell, ägare till gården: han hade en Hålländsk Fru vid namn Magna Brita Cracau, som haft mycket genie, och man tror det hon infördt denna konsten och sedan till Wallen, hvarifrån den sedermera blifvit utspridd, och är nu så allmän, att sjelfva hemmansbrukaren om vinterqvällarna ofta finnes vid strumpan» (Underrättelser angående Landthushållningen i Halland, sid. 103). Liknande uppgifter lämnar också Osbeck i sin ovan nämnda beskrifning. Hans där anförda kvalitetsomdöme synes emellertid visa, att stickningskonsten under 1700-talets andra hälft ganska avsevärt vansläktats från den verkliga handaskicklighet som kännetecknar de stickade tröjorna: »Strumporne stickas mycket löst af groft garn, kanske åfta mer vårdzlöst än det märkes efter valkningen. Uti en ovalkad strumpa har jag fyllt öfver 7 kappar råg» (anfört arbete, sid. 93 och följ.).

Enligt Anrep var Brigitta von Crakow född 1620 i Horn i Holland och dotter till holländske sekreteraren och residenten i Köpenhamn Carl von Crakow. Hon gifte sig i Köpenhamn 1647 med Magnus Nilsson Durelius, som året därpå blev adlad Durell. 1654 blev mannen utnämnd till landsdomare i Halland, 1669 till landshövding i Kristanstad och Blekinge. Paret bebodde dels

Bild 4—5. Tröja av rött silke med silverbroderier. Göteborgs museum.

Bild 6. Tröja av silke.
Kunstindustrimuseet,
Oslo.

Wallen och dels egendomen Källeryd i Småland, där Brita dog 1686. Tyvärr har det ej varit möjligt att återfinna de båda Durellska bouppteckningarna, vilka kanske kunde lämnat oss någon upplysning om de båda makarnas egen garderob.

Traditionen om Brigitta von Crakows införande av stickkonsten i Halland är emellertid icke bestyrkt av några andra fakta än Osbecks meddelande. Själv har han i en variant av sitt manuskript till Laholmsbeskrivningen antytt också ett annat ursprung för denna handaslöjd, nämligen »ifrån kyrkoherdehuset, då kyrkoherden haft sin gård i Wåxtorps by», och han tillägger, att »strumpestickningen har här i orten åtminstone varit i flor öfver 100 år» (anfört arbete, sid. 362 och följ.). I detta sammanhang spelar det emellertid en mindre roll, om det var från Wallens herrgård eller från kyrkoherdebostället som stickningen infördes i

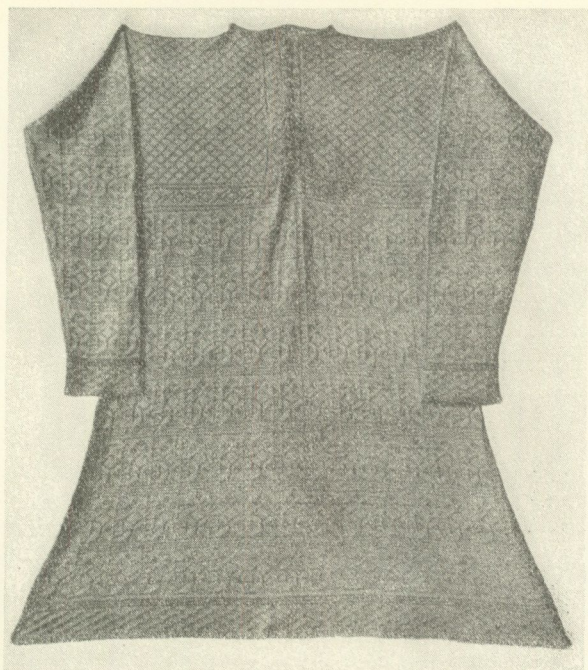

Bild 7. Karl I:s
tröja. London
Museum.

bygden. Märkligt är emellertid hur noggrant även själva plaggen och deras snitt kopiera modedräkten och på så vis upplysa om stickningskonstens naturliga hemortsrätt bland de högre stånden.

Också i ädlare material finnes en svensk tröja av detta slag bevarad till våra dagar. Göteborgs museum äger nämligen i sina samlingar en silkeströja, vars mönster kommer nära sina lantliga efterföljare, bild 4. Framstycket är här liksom ryggstycket stickat för sig och även ärmen har stickats i ett rakt stycke. Alla sömmar äro sydda med lingarn och ha ordentliga invikningar. Även här återfinnas emellertid de små sidosprunden. Mönstret, bild 5, är icke alldeles felfritt, utan uppvisar åtskilliga mindre oregelbundenheter. Tröjan har ett rikt silverbroderi runt halsen, på framsidan, på ärmarnas översidor och runt handlederna. Tröjan är helt fodrad med små iträdda och hopbundna silkes-

ändar av otvinnat silke; broderiet är utfört över denna fodring. Enligt vad överintendenten friherre Rudolf Cederström haft vänligheten meddela mig hör den teknik, med vilken detta silvertrådsbroderi blivit utfört, hemma i Sydeuropa, snarast Italien.

Från Norge känner jag icke mindre än fem hithörande tröjor, vilka stå de halländska ännu närmare än den som ingår i Göteborgs museums samlingar.¹ De äro samtliga av den typ, som bild 6 utvisar; det avbildade exemplaret är utfört av mörkrött silke med åttauddiga stjärnor inpassade i ett rutsystem. Tröjan är delvis betäckt av ett broderi i guld och silvertråd med paljetter, placerat som på Göteborgströjan men med framstyckets garnering grupperad kring halssprundet. Av de övriga tröjorna äro ytterligare två röda, båda i privat ägo, medan två som tillhöra Kunstindustrimuseet i Oslo och Bergens museum äro blåa, den förra med figurer i reliefbroderi. Dekoreringen på dessa tröjor har en placering som för i tankarna 1600-talets broderade skjortor.

Utanför Norden finnas tröjor av detta slag bevarade även i England; här gäller det emellertid alldeles tydligt manliga plagg, samtliga försedda med knäppning framtill. Bland dem är ett plagg med dokumentariskt säkerställd datering, nämligen den i London Museum bevarade tröja som Karl I bar, då han halshöggs den 30 januari 1649, bild 7. En samtida skildrare skriver härom: »The Bishop (Juxon) put on his (the King's) nightcap and unclothed him to his sky-coloured satten waistcoat» (Costume, Catalogue nr 5, sid. 133 o. följ.). »Satten» (av satin) anses vara en missuppfattning, då andra säkra uppgifter knyta traditionen till den bevarade blåa stickade tröjan. I detta sammanhang får man också klart besked om hur detta plagg burits. Studerar man t. ex. ett samtida stick över avrättningen (avbildat i anförd katalog) ser man, hur männen bära rockar och kyller med långa skört under sina stora kappor. Dessa rockar ha en längd och form som göra att de fullständigt täcka eventuellt undersittande tröja. Tröjan är alltså ett plagg som ej hör till den officiella dräkten,

¹ Förf. hade tillfälle att vid den av direktör Thor Kielland anordnade dräktparaden i Kunstindustrimuseet i Oslo hösten 1933 närmare studera några av dessa tröjor.

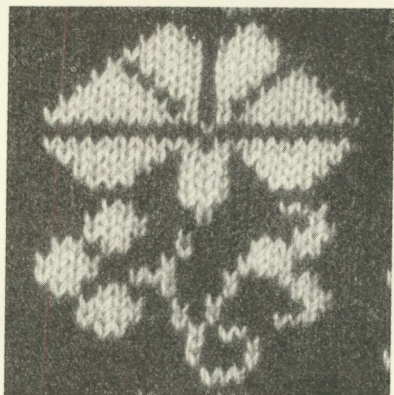
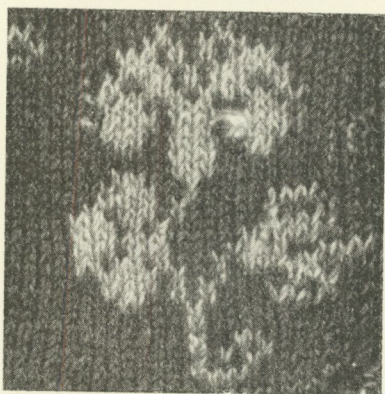

Bild 8—10. Stickade mönster.
8. Från tröja i Victoria and Albert
Museum, London. 9. Från tröjan
bild 3. 10. Från tröja, Ovanåkers
socken, Helsingland. Nordiska
museet III.498.

den har tvärt om mera karaktären av ett hemmaplagg och här ha vi att söka orsaken till att vi ej finna den avbildad i tidens mera pompösa porträttmåleri. Det är likväl möjligt att några av de broderade ärmar som sticka ut ur de ärmlösa kyllren, kunna vara tröjor av detta slag; säkert är dock inte detta, eftersom ärmarna i tygtröjorna ha spetsgarnering eller broderi av samma utseende. I sin uppsats om Kopparmattes kläder och hans samtidas (Svenska kulturbilder, Ny följd, del I) har Sigurd Wallin visat att sådana kyllerrockar voro vanliga även i Sverige.

Utom Karl I:s tröja som har symmetriskt mönster av samma slag som på de flesta halländska tröjorna, finnas i England sådana med växtornamentala motiv. Så förvaras i Victoria and Albert Museum icke mindre än tre dylika tröjor, men de äro också bekanta från privata samlingar. De äro heller icke okända från andra europeiska länder: en med växtmotiv ingår i Bayerisches Nationalmuseums samlingar och två stycken, av vilka den ena med geometriskt och den andra med växtmönster, i Österreichisches Museum für Kunst und Industrie i Wien varjämte i Museo Stibbert i Florens finnas två tröjor med geometriskt och en med blommönster, alla i silke och metalltråd.

De dyrbara silkeströjorna ha givetvis endast kunnat ha en begränsad användning. I mera borgerliga kretsar motsvarades de helt säkert redan tidigt av tröjor i billigare material, nämligen ylle. Om en gotländsk student i Upsala på 1600-talet meddelas, att han i utrustning från hemmet erhållit: »en korg med lijnkläder, 4 klädesrockar, en röd yllentröija, ett lifstykke af cartun, 4 par byxor och två hattar» (J. Sundblad, Upsalalif, sid. 46). Här är det tydligt att tröjan och livstycket äro menade att ersätta varandra som underplagg till rockarna. I bouppteckningar efter borgare i Stockholm förekomma, såsom några stickprovsundersökningar visat, på 1640- och 1650-talen ej sällan vita, röda och blå ylletröjor för män. En viss tvetydighet vidlåder emellertid dessa notiser, i det att en gång (1659) också talas om en mansylletröja av rött kläde med tennknappar. Även har använts benämningen »ylleskjorta» på plagg som bevisligen varit av vadmal eller kläde. Troligt är likväl att i de flesta fall med »yllenströija»

Bild 11. Engelskt dam-
porträtt från 1600-talets
förra hälft. I privat ägo.

verkligen menas stickade tröjor och vi kunna alltså av bouppteckningarna se att sådana i tidens borgerliga dräktskick spelat en ganska framträdande roll.

Dessa sistnämnda tröjor äro alltså tillbehör till den manliga dräkten och här kan man räkna med den naturliga utvecklingen från överplagg till underplagg. Tröjorna ha emellertid även varit kvinnoplagg. Man har här ett exempel på modets förmåga att skapa plagg vilka med samma styrka hävdad sin plats i båda könen's garderober. Kvinnotröjan har bäst förmått bevara sin ställning som ytterplagg. Det är otänkbart att en kostbar ornering sådan som på de norska tröjorna varit ämnad att döljas av översittande plagg. I brist på illustrationsmaterial måste man här hänvisa till den stickade tröjans föregångare, de rikt broderade linnetröjorna från 1500-talets slut. Dylika linnetröjor finnas i

många exemplar bevarade i England — de finnas i två typer, som kvinno- och som mansplagg. En av dessa tröjor har burits i början av 1600-talet av Margaret, gift med Francis Laton of Rawdon, 1579—1662. Och här inträffar den lyckliga omständigheten att i detta plagg finnes samma dam porträtterad, bild 11. En rak, ärmlös och framtill helt öppen dräkt kompletterar hennes klädsel och visar med önskvärd tydlighet, hur klokt och förtänksamt tröjornas broderi har placerats för att helt komma till sin rätt. Det är tröjans samhörighet med ett dylikt överplagg som kan förklara dess fortsatta bruk tillsammans med t. ex. ett livstykke i allmogedräkten. Om tröjans placering i Hallandsdräkterna i äldre tid veta vi intet med bestämdhet, men i Skåne sättes ju tröjan sedan gammalt under livstycket. Denna skånska tröja har även samma stickmönster med åttauddiga stjärnor och rutsystem som de flesta bevarade från Halland. Men tröjorna ha här krympt ihop till ett rudiment, där skörten helt bortfallit.

De skånska tröjorna torde alltså ha ett visst sammanhang med de halländska betydligt ålderdomligare plaggen. Även på Gotland ha stickade tröjor förekommit och i Dalarna, Hälsingland och Härjedalen återfinna vi tröjor med mönster, i vilka både geometriska figurer och nejlikor ingå. Huru nära dessa nejlikor stundom följa den halländska förebilden ser man på bilderna 9 och 10. Bild 9 är från den ovannämnda halländska tröjan i grönt och rött, medan nejlikan å bild 10 är hämtad från en tröja från Ovanåkers socken i Hälsingland. Denna senare tröja är utförd i rött, grönt och svart yllegarn och är säkerligen tillverkad minst ett sekel senare än sin halländska släkting, en omständighet som visar med vilken seghet ett motiv av denna art — ursprungligen hämtat från de högre stånden — kan hålla sig kvar i den folkliga kulturen med dess konserverande natur.